

Локтіонова В. В.,

*викладач кафедри кримінального та цивільного права і процесу
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ НАСЛІДКІВ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. У статті аналізуються питання наслідків вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища. У наукових роботах зустрічаються різні точки зору на поняття «екологічна шкода». Для визначення екологічної шкоди найбільш важливими критеріями його настання слід визнати такі обставини, як погіршення природного стану об'єктів природи, порушення їх екологічних функцій, втрата природними об'єктами здатності до самовідновлення.

Ключові слова: екологічні злочини, злочинний наслідок, екологічна шкода, наслідки злочинів проти навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. Структура і динаміка екологічної злочинності якісно змінилися за останні роки, що вимагає перегляду конструктивних особливостей злочинів проти довкілля. Це пов'язано з тим, що норми закону про кримінальну відповідальність, які передбачають покарання за вчинення злочинів проти довкілля, фактично не застосовуються і тому є малоефективними у справі протидії екологічній злочинності.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. В юридичній літературі різні аспекти екологічної злочинності розглядалися у роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі кримінології, кримінального та екологічного права, зокрема, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, С. А. Голуб, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, М. Й. Коржанського, В. А. Ландіної, І. І. Митрофанова, В. О. Навроцького, Є. А. Плотнікова, Г. С. Поліщука, О. В. Сасова, О. В. Скворцової, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка, І. О. Харь, Ю. С. Шемшушенка, В. А. Широкова, А. М. Шульги та ін. У 2008 році В. К. Матвійчуком захищена докторська

дисертація на тему «Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики». Але опубліковані роботи не торкаються всіх аспектів проблеми ознак злочинів проти довкілля, методик розрахунків екологічної шкоди, уніфікації наслідків екологічних злочинів.

Виходячи з цього, **метою** нашого дослідження є аналіз екологічних злочинів щодо визначення наслідків цих злочинів, що буде обраний як платформа вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та механізму реалізації відповідальності за вчинення злочинів проти довкілля.

Викладення основного матеріалу. Визначення наслідків злочинів проти довкілля на сьогодні відсутнє як у законодавстві, так і в кримінально-правовій літературі. Усі спроби визначити вказане поняття зводилися або до перерахування конкретних проявів зазначених наслідків, або до розкриття змісту поняття «екологічна шкода» або «шкода довкіллю» («шкода навколишньому природному середовищу»).

Не дає й міжнародне екологічне законодавство визначення екологічної шкоди, однак встановлює обсяги такої шкоди. Так, у п. «с» ч. 2 ст. 2 Протоколу про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх знищенням до Базельської конвенції з цих питань, шкода — це: 1) позбавлення життя або тілесне ушкодження; 2) утрата або пошкодження майна, іншого, ніж майно особи, що несе відповідальність згідно із цим Протоколом; 3) утрата доходу, що безпосередньо впливає з економічних інтересів, пов'язаних з будь-яким використанням навколишнього середовища, зазнану в результаті заподіяння значної шкоди навколишньому середовищу, з урахуванням накопичень і витрат; 4) витрати на заходи з відновлення постраждалого

навколишнього середовища, обмежені витратами на заходи, яких фактично вжито або які повинні бути вжиті, а також 5) витрати на превентивні заходи, зокрема будь-які втрати чи шкоду, заподіяні такими заходами, за умови, що така шкода є наслідком або результатом небезпечних властивостей відходів, що є об'єктом транскордонного перевезення й видалення небезпечних відходів та інших відходів, на які поширюється дія Конвенції [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Директиви Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію заподіяної навколишньому середовищу шкоди»: а) шкода, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, зокрема, будь-яка шкода, що значною мірою впливає на запровадження або підтримку сприятливого стану збереження таких природних ареалів або біологічних видів; розмір наслідків такої шкоди оцінюється відносно вихідного стану, враховуючи зазначені в Додатку I критерії. Шкода, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною не охоплює попередньо визначені негативні наслідки, спричинені дією експлуатанта, що отримав спеціальний дозвіл від компетентних органів, відповідно до положень частин 3 та 4 статті 6 або статтю 16 Директиви 92/43/ЄЕС або статті 9 Директиви 79/409/ЄЕС, або, якщо мова йде про природні ареали та біологічні види, на які не розповсюджується дія права Спільноти, відповідно до рівнозначних положень національного законодавства про збереження природи; б) шкода, що вражає водні ресурси, зокрема, шкода, що значною мірою негативно впливає на екологічний, хімічний або кількісний стан або екологічний потенціал зазначених водних ресурсів, відповідно до їх визначення в Директиві 2000/60/ЄС, за винятком негативного впливу, на який розповсюджується дія частини 7 статті 4 зазначеної Директиви; с) шкода, що вражає ґрунти, зокрема будь-яке зараження ґрунтів, що викликає ризик значних негативних наслідків для здоров'я людини від безпосереднього або не безпосереднього проникнення у поверхню або в ґрунт речовин, препаратів, організмів або мікроорганізмів [2].

У ч. 2 ст. 2 цієї Директиви міститься узагальнююче визначення поняття «шкода». Так,

шкодою є негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть спричинитися безпосередньо чи опосередковано [2].

Отже, Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» спрямована не стільки на охорону життя і здоров'я людини та її майна, скільки на охорону виключно довкілля як основи життєдіяльності, а саме біологічного різноманіття, вод і ґрунтів.

У національному законодавстві здобули нормативне визначення лише деякі різновиди екологічної шкоди. Зокрема, у ст. 1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» дається поняття ядерної шкоди. Так, ядерна шкода — втрата життя, будь-які ушкодження, завдані здоров'ю людини, або будь-яка втрата майна, або шкода, заподіяна майну, або будь-яка інша втрата чи шкода, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення [3].

У наукових роботах зустрічаються різні точки зору на поняття «екологічна шкода». Шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу, в еколого-правовій літературі визначається як погіршення якості довкілля у вигляді забруднення, руйнування, виснаження природних об'єктів або порушення екологічних зв'язків у природі, що забезпечують обмін речовин і енергії всередині природи, між природою і суспільством, викликане господарською діяльністю людини, яка проводиться без врахування законів розвитку природи [4, 31]. Акцентується увага також на тому, що внаслідок екологічної шкоди страждають інтереси суспільства, створюється загроза життю й здоров'ю нинішнього та майбутніх поколінь [5, 21].

На думку В. В. Петрова, екологічна шкода має своїм безпосереднім об'єктом посягання на природне середовище, а через нього — на екологічні інтереси суспільства в здоровому, повноцінному, продуктивному середовищі перебування людини. Вона проявляється в

забрудненні, виснаженні навколишнього природного середовища, руйнуванні екологічних зв'язків. В. В. Петров пропонує розглядати екологічну шкоду у вигляді структурного утворення, яке складається з: «вартості матеріально-грошових затрат, використаних на охорону природного об'єкта, якому завдана шкода; витрат на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища; затрат на відновлення працездатності, на лікування, виплату пенсій та допомоги постраждалим від забруднення природного середовища; екологічних втрат навколишнього природного середовища, які виникли внаслідок повного або часткового виключення життєзабезпечувальних функцій, які воно виконує» [6, 149–150].

Г. В. Миронов вказує на те, що екологічна шкода проявляється в порушенні, зруйнуванні природних екологічних зв'язків у природі, в руйнуванні зв'язків між людиною і природою. Основна риса екологічної шкоди, на його думку, полягає в тому, що її відшкодування може бути здійснено тільки в натурі — шляхом відновлення порушених екологічних зв'язків. І оскільки природа не має вартості, автор вважає, що про відшкодування екологічної шкоди природі в грошовому виразі можна говорити лише умовно, в розумінні стягнення витрат на заходи з охорони природи, затрат на відновлення якісного стану охоронюваного об'єкта [7, 14].

Отже, єдності щодо поняття екологічної шкоди, її структури в науковій юридичній літературі також не досягнуто. Тому для розуміння сутності, характеристики екологічної шкоди необхідно звернутися до терміну «екологія», який є основою поняття «екологічна шкода». В перекладі з латинської «екос» означає житло, дім. Як відомо, термін «екологія» вперше був запропонований німецьким ученим Е. Геккелем в монографії «Загальна морфологія організму» (1866 р.). Екологія визначалась ним як наука, яка вивчає відносини живого організму з оточуючим його середовищем. Лише в 30-ті роки минулого століття утвердилося розуміння екології як науки, яка має своїм предметом біологічні макросистеми (популяції і біоценози). Зважаючи на зазначене, екологічна шкода повинна відображати зміни якісного стану всіх об'єктів навколишнього природного середовища як єдиного в цілому

житла (місця перебування) всього живого і неживого, як окремо кожного об'єкта, так і у їх взаємозв'язку між собою.

Таким чином, для визначення екологічної шкоди найважливішими критеріями її настання слід визнати такі обставини, як погіршення природного стану об'єктів природи, порушення їх екологічних функцій, втрата природними об'єктами здатності до самовідновлення. Підтвердженням такої позиції є положення постанови Пленуму Верховного суду України від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» [20]. Зазначена постанова, не даючи загального поняття екологічної шкоди, вперше визначила різновиди тяжких наслідків, в числі яких названо і загибель і масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масова загибель чи тяжкі захворювання об'єктів рослинного чи тваринного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

Однак екологічна шкода не завжди має майнову оцінку, оскільки з різних причин визначити її здебільшого неможливо, в тому числі у зв'язку з відсутністю певних технічних можливостей для її підрахунку. Тому, погоджуючись з Н. Г. Нарішевою, слід наголосити на тому, що розмежування шкоди екологічної і економічної є умовним, оскільки шкода походить з одного джерела заподіяння, має однакові способи заподіяння [8, 15]. Так, Б. Г. Розовський зазначає, що «втрата екологічних зв'язків» завжди спричиняє соціальну і економічну шкоду для суспільства, важко однак погодитись з ним в тому, що «між соціально-економічними і екологічними інтересами протиріччя бути не може» [9, 76], якщо, зазвичай, не мати на увазі, що їх не повинно бути. Однак дійсність переконливо показує інші приклади. Зокрема, Чорнобильська катастрофа створила надзвичайно небезпечну для довкілля і здоров'я людей радіаційну обстановку на значній території, що надало можливість стверджувати про її планетарний масштаб, а ситуацію назвати надзвичайною.

У юридичній науці для встановлення сутності шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, порушено питання про виявлення соціальної ролі шкоди, дослідження її як багатопланового соціального явища. У цьому зв'язку О. В. Новікова зазначає, що соціальна роль шкоди навколишньому природному середовищу проявляється в її: 1) антропогенному походженні і 2) спрямованості, насамкінець, на умови існування суспільства [10, 21]. Дослідження сутності шкоди в соціальному аспекті видається нам необхідним, оскільки з метою нашого дослідження мають бути розглянуті всі види прояву шкоди, заподіяної природі, в тому числі і немайнового характеру, так званої моральної шкоди, витоки заподіяння якої закладені в її соціальній обумовленості.

На думку В. Г. Абрамова, екологічною шкодою є сукупність негативних, несприятливих наслідків забороненої правовими нормами під загрозою застосування заходів юридичної відповідальності поведінки. Ця шкода об'єктивується в кількісних і якісних втратах у довкіллі: у забрудненні навколишнього природного середовища, у їхньому пошкодженні або знищенні, у виснаженні природного середовища та руйнуванні екологічних зв'язків між її компонентами [11, 39–41]. При цьому В. Г. Абрамов не зовсім коректно вживає терміни «шкода» і «наслідки» з точки зору виду і роду, тобто не шкода виражається у вигляді наслідків, а навпаки — наслідки у вигляді шкоди; поняття «наслідку» є емнішим за змістом, ніж поняття «шкода».

Екологічна шкода є предметом і кримінально-правових досліджень. Так, Е. М. Жевлаков визначає екологічну шкоду як шкоду відносною з охорони природи, яка може полягати в забрудненні, виснаженні навколишнього природного середовища, руйнуванні його екологічних зв'язків [12, 119]. Цю точку зору підтримують й інші вчені [13, 42; 14, 132].

Проте екологічна шкода може полягати не тільки в реальних, але й можливих втратах у довкіллі. Так, У. В. Антонюк, визначаючи підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, зазначила, що наслідком або ж результатом протиправної (активної чи пасивної) поведінки є заподіяння шкоди природним ресурсам або створення реальної загрози її заподіяння [15, 115–127].

Кримінальний кодекс Республіки Білорусь також вказує на реальний та потенційний характер шкоди довкіллю. Відповідно до п. 1 примітки до глави 26 Кримінального кодексу (далі — КК) Республіки Білорусь злочинами проти екологічної безпеки та навколишнього природного середовища визнаються вчинені умисно або з необережності суспільно небезпечні діяння, що заподіяли або здатні заподіяти шкоду землі, водам, надрам, лісам, тваринному і рослинному світу, атмосферному повітрю та іншим природним об'єктам, віднесеним до таких законодавством про охорону навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності [16].

З усього вищезгаданого можна зробити висновок, що сутність екологічної шкоди — це порушення відносин з охорони довкілля. При цьому необхідно з'ясувати два взаємозалежних питання: 1) риси екологічної шкоди; 2) вплив рис злочинної екологічної шкоди на криміналізацію діяння.

Такими специфічними рисами екологічної шкоди є: здатність посягати на інтереси всього суспільства, а не конкретного природокористувача [17]; розтягнутість у часі та просторі; значущість часу, необхідного на її усунення; латентний характер [18]. У літературі вказується й на те, що на відміну від економічної шкоди, екологічна складається з двох самостійних частин: розміру матеріальних витрат, використаних на охорону природного об'єкта, і витрат, необхідних на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища [4, 25–26].

У цивільному праві стягнення за екологічну шкоду можливо лише в тому ступені, у якому вона піддається грошовій оцінці, а у кримінальному праві заподіяна екологічна шкода може оцінюватися не тільки в грошовому вираженні, але й з точки зору значущості спричинених або можливих екологічних наслідків [19, 67–68].

Щоб шкода оцінювалася у законі про кримінальну відповідальність з точки зору значущості спричинених або можливих екологічних наслідків, вона має бути істотною. Про істотність як відмітну рису злочинної екологічної шкоди Пленум Верховного Суду України звернув увагу в абз. 1 п. 5 та абз. 1 п. 8 Постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення

проти довкілля». Так, вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК), суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання. Згідно зі ст. 236 КК відповідальність за порушення правил екологічної безпеки настає, зокрема, за умови, що воно спричинило екологічне забруднення значних територій, тобто істотно погіршення екологічної обстановки внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних та інших речовин, що становлять небезпеку для людини, довкілля, матеріальних цінностей тощо [20].

Висновки. У статтях КК України, якими передбачено покарання за вчинення злочинів проти довкілля, на екологічну шкоду не вказується. Вона у ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК зазначена як істотна шкода, у статтях 236, 237, 247, 251 та частинах других статей 238–243, 245, 252, 253 КК — інші тяжкі наслідки, а у ч. 3 ст. 2392 КК — тяжкі наслідки. Але законодавець не вказав чому або кому завдається істотна шкода. Тому, на наш погляд, у статтях розділу VIII КК Особливої частини України на екологічну шкоду має бути чітко вказано.

Література:

1. Про ратифікацію Протоколу про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті трансграничного перевезення небезпечних відходів та їхнього видалення : Закон України 22 жовтня 2009 року № 1672-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 4. — Ст. 25.
2. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди : Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року № 2004/35/ЄС // Офіційний вісник Європейського Союзу. — 2004. — L143. — С. 56.
3. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 12. — Ст. 81.
4. Нарышева Н. Г. Возмещение вреда, причиненного нарушением законодательства об охране окружающей природной среды и природных ресурсах : дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / Нарышева Наталья Германовна. — М. : Московский государственный ун-т им. М. В. Ломоносова, 1998. — 182 с.
5. Кравченко С. Н. Реализация права в охране окружающей среды (социально-психологические условия) : автореф. дис. на соискание уч. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 «Сельскохозяйственное, земельное, водное, лесное и горное право; экологическое право» / С. Н. Кравченко ; Львовский государственный университет. — Харьков, 1991. — 40 с. — Библиогр.: с. 35-40.

6. Петров В. В. Экология и право : законы и законодательные акты / В. В. Петров. — М. : Юрид. лит., 1981. — 224 с.
7. Миронов Г. В. Юридическая ответственность за нарушения природоохранительного законодательства : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.06 «Сельскохозяйственное, земельное, водное, лесное и горное право; экологическое право» / Г. В. Миронов. — М., 1979. — 20 с.
8. Нарышева Н. Г. Возмещение вреда, причиненного нарушением законодательства об охране окружающей природной среды и природных ресурсах : автореф. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / Н. Г. Нарышева. — М., 1998. — 23 с.
9. Розовский Б. Г. Правовое регулирование рационального природопользования / Б. Г. Розовский. — К. : Наукова думка, 1981. — 238 с.
10. Новикова Е. В. Правовые формы возмещения вреда природной среде, причиненного предприятием : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. «Сельскохозяйственное, земельное, водное, лесное и горное право; экологическое право» / Е. В. Новикова — М., 1988. — 26 с.
11. Абрамов В. Г. Административно-экологическое правонарушение : дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; административное право; муниципальное право» / Абрамов Владислав Геннадьевич. — Волгоград : ВАГС, 1999. — 190 с.
12. Жевлаков Э. П. Экологические преступления (понятие, виды, проблемы ответственности) : дис. на соискание уч. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Жевлаков Эдуард Николаевич. — М., 1991. — 496 с.
13. Плешаков А. М. Экологические преступления: понятие и квалификация / А. М. Плешаков. — М. : Изд. Акад. МВД РФ, 1994. — 135 с.
14. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навчальний посібник / Н. Р. Кобецька. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 352 с. — Бібліогр. : 330–344.
15. Антонюк У. В. Правове забезпечення екологічної безпеки у діяльності залізничного транспорту: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / У. В. Антонюк. — К. : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2009. — 188 с.
16. Уголовный кодекс Республики Беларусь : от 9 июля 1999 г. : принят Палатой представителей 2 июня 1999 г. : одобрен Советом Республики 24 июня 1999 г.] : с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 марта 2011 года. — Минск : Национальный центр правовой информации Республики Беларусь, 2011. — 302 с.
17. Анисимова С. И. Возмещение в арбитражном порядке вреда, причиненного экологическим правонарушением : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право» / С. И. Анисимова. — Оренбург, 2000. — 27 с.
18. Криволапова Л. В. Правовое обеспечение возмещения вреда, причиненного экологическими правонарушениями : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право» / Л. В. Криволапова. — Саратов, 2001. — 22 с.
19. Романова Н. Л. Понятие и система экологических преступлений : дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Романова Нелли Львовна. — Иркутск : Дальневосточный государственный университет, 2001. — 219 с.

20. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Верховний Суд України ; за заг. ред. В. Т. Маляренка. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 340–348.

Локтионова В. В. Проблемы конструирования последствий экологических преступлений в виде вреда жизни и здоровья личности

Аннотация. В статье анализируются вопросы последствий совершения преступлений против окружающей природной среды. В научных работах встречаются разные точки зрения на понятие «экологический вред». Для определения экологического вреда самыми важными критериями его наступления следует признать такие обстоятельства, как ухудшение естественного состояния объектов природы, нарушение их экологических функций, потеря природными объектами способности к самообновлению.

Ключевые слова: экологические преступления, преступное последствие, экологический вред, последствия преступлений против окружающей природной среды.

Loctionova V. V. The problems of construction the consequences of ecological crimes in a way of harm for person's life and health

Summary. The questions of consequences of acting the ecological crimes against the environment are analysed in this article. In the research works you can see come across different points of view concerning the definition «ecologic harm». For the identification of the ecologic harm you should admit such conditions as worsening the natural state of nature's object, breach their ecological functions, the loss of ability of selfregeneration by natural objects as the main criterias of its attack.

Keywords: ecological crimes, criminal consequence, ecological harm, consequence of crimes against the environment.